

Kemény Zsigmond – 200

Ha a pozitívista jellemtan nyomán Kemény Zsigmond „*faculté maîtresse*”-ét keresném, hajlanék arra, hogy ezt az „*Audiatur et altera pars*” tétele iránti vonzódásában lássam. Mint ismeretes, Kemény – az *Eszmék a regény és dráma körül* című 1853-as esszéjében – a megváltozott korviszonyokat jellemezve hivatkozott a római jognak erre az alaptételére: „*audiatur et altera pars, hallgattassék ki a másik fél is. Mert hátha az is szintén képes magát igazolni? hátha az eszmék és indulatok ellenkező polusánál is van valami tárgyilagos igazság, melyet saját szempontjából érteni, sőt dicsérni sem lehetetlen.*”¹ Nem lehet vitás, hogy az „elfogult alanyiség”-gal szemben, amelyet az 1848 előtti korszakra tartott jellemző magatartásmódnak, ezt a szemléletet érezte a magáénak – és egyben időszerűnek.

A tételnek az az értelmezése, amely Kemény Zsigmond életművében vezérfonalként végighúzódik, mélyen gyökerezik a felvilágosodás kritikájaként is értelmezhető historizmus antropológiai gondolkodásában, amely az emberi értelem látókörét csekélynek vélte a történelem fölött uralkodó isteni belátáshoz képest, s ezért óvott attól a gőgös elképzeléstől, hogy az ember uralma alá hajthatja a történelmet. Kemény korában az európai liberalizmus volt ennek az antropológiának az örököse. A liberalizmus alapján véve hitt a történelmi haladásban, de ennek zálogát nem a történelem fölötti uralom megszerzésében, hanem a mindig fogyatékos tudáson alapuló emberi elképzelések kritikai szembesítésében látta. Kemény kortársa, John Stuart Mill fogalmazott úgy 1859-es esszéjében, hogy „mivel az uralkodó nézetek is részleges jellegűek – még akkor is, amikor igaz alapzaton nyugszanak – minden véleményyt, amelyben van olyan igazság, mely az elfogadott nézetből hiányzik, még akkor is becsesnek kell tartanunk, ha tévedések homályosítják el”.² Abban, hogy Kemény gondolkodásában a „hallgattassék meg a másik fél is” tétele oly mély értelmet nyert, természetesen nemcsak liberális elkötelezettsége játszott szerepet: mélységes belátásokra készítette őt szűkebb hazája, az ellenséges nagyhatalmak küzdőterében, vallási és nemzeti ellentétek közt egyensúlyozó Erdély történelme is – hogy az ifjúkorát beárnyékoló családi ellentétekről már ne is szóljunk.

E másság iránti, sokféle gyökerű és irányú türelme roppant termékenynek bizonyult. A regényről szóló esszé nyomán könnyű belátni, hogy ez a hajlam az alapja a történelmi regényeiben, elbeszéléseiben érvényesülő többszólamúságnak – kultúrák,

¹ KEMÉNY Zsigmond, *Eszmék a regény és dráma körül* = K. Zs., *Élet és irodalom*, Bp., Szépirodalmi, 1971, 194.

² John Stuart MILL, *A szabadságról*, ford. PÁL Mária, Bukarest, Kriterion, 1983, 15.

felekezetek, társadalmi viselkedésformák, egyéni nézetek türelmes egymás mellé rendelésének. S ha a fent idézett esszében azt írta, hogy „[m]ajdnem egyenlő gyönyörrel olvassuk nézeteink megtámadását, mint védelmezését: s majdnem egyenlő érveket tudunk felhozni magunk mellett, mint ellen”³ az olvasónak olykor egyenesen az a benyomása támad, hogy a sajátjának érzett igazságok megtámadtatásában még nagyobb öröme telik, mint védelmeztetésükben – kivált, ha ezeket az igazságokat kritikai önreflexióra képtelen „rajongók” képviselik. Ez a magyarázata annak is, amit gyakran – főleg református körökben – furcsállottak, hogy a református Kemény oly rideg színekben tüntette fel saját felekezetét az *Özvegy és leány*ában. Pedig ebben is példaértékű erkölcsi belátás rejlik: a saját iránti előszeretettel felülbíráta, a kritikai önreflexió iránti kíváncsiság.

Ha aztán a türelmet hirdető tétel historista antropológiai hátterét is figyelembe vesszük, már nemcsak a többszólamúság – az alternatív igazságok és a kritikai önreflexió iránti hajlam – magyarázatát találjuk meg, hanem azt is megértjük, hogy a regényekben miért és hogyan szövődik esendő emberi szándékok szálaiból a történelem bonyolult szövedéke.

Mindez természetesen nem tartotta vissza Keményt attól, hogy határozott értékrendet kövessen; hogy a társadalom életében kiemelt jelentőséget tulajdonítson a hagyománynak, hogy röpirataiban határozottan állást foglaljon kora magyar és európai történelmének legkényesebb kérdéseiben, az európai egyensúly szükségességétől a gazdasági modernizáció hatásaiig, a nemzetiségi kérdéstől a kommunizmusig. Mint ahogy attól sem, hogy klasszikus jellemrajzait saját értékrendjének, történelemszemléletének kifejtésére használja fel. Saját igazát azonban éppen azzal hitelesítette, hogy nem vonakodott kiállni ama „másik fél” igaza mellett; ahogy Széchenyi és az ifjabb Wesselényi megromlott kapcsolatáról szólva írta 1851-ben – saját álláspontját jellemezve inkább, mint a közgondolkodás tényleges állapotát –, „[s]enki sem oly elfogult, legalább most, midőn szenvedélyeink kihűltek, hogy a két politikai jellem közül az egyiknek eredetiségét és hivatását a másiknak kedvéért kétségbe vonja”⁴ S ha 1850-ben „hirtelen felindulásból” megírta *Forradalom után* című röpiratát, amelyben a katasztrófa ódiumát és felelősségét mindenestül Kossuthra hárította, hogy mentesítse nemzetét a radikalizmus vádjától, addig nem nyugodhatott, amíg el nem végezte a történetek – okaik és következményeik – többszemponútú kritikai elemzését a *Még egy szó a forradalom után*ban – mondván: „a forradalom nagy iskolája kit nem tanított meg kételkedni magában és türelmesnek lenni mások eszméi iránt?”⁵ Mélyreható értelmezései és az általa vitatott nézetek iránti türelme, az ellentétes törekvések távlatos szembesítésének módszere ma is pótolhatatlan tanulságokkal jár – még ha e konzekvenciák nem kínálják is tálán magukat.

³ KEMÉNY, *i. m.*, 192.

⁴ KEMÉNY Zsigmond, *A két Wesselényi Miklós* = K. Zs., *Sorsok és vonzások*, Bp., Szépirodalmi, 1970, 46.

⁵ KEMÉNY Zsigmond, *Még egy szó a forradalom után* = K. Zs., *Változatok a történelemre*, Bp., Szépirodalmi, 1982, 554.

Mert ne feledjük: a 19. század második fele immár végérvényesen eltűnt a kommunikatív emlékezet látóhatáráról – s ez irodalmának kanonizációját is sajátos helyzetbe hozta. A kánon alakításának immár arra a kérdésre kell választ adnia, hogy a kor szöveg univerzumából mi kerüljön be a magyar kulturális emlékezet repertoárjába. Ami az időbeli távolodást illeti, ez nyilván egyre nehezebbé teszi a befogadást; a mindig is nehéznek tartott Kemény ugyanakkor kevesebbet veszíthet ezzel, mint Jókai, akit egy századon át a könnyed befogadás tartott az olvasói kánon élmezőnyében. Emellett Kemény kánonban betöltött pozícióját az elmúlt két-három évtized irodalomtörténet-írása is megerősítette. A magyar irodalmi tudatban és közgondolkodásban ugyanakkor alig van nyoma változásnak. Az időbeli távolság kiegyenlítő hatása egyre nyilvánvalóbbá teszi, hogy a Kemény–Jókai viszonylatban nem az olvashatóság a döntő tényező. A két író esélyei mindaddig nem lehetnek egyenlők, amíg a magyar kollektív identitás nem tud kiszabadulni az örök vesztes, a szenvedő áldozat szerepéből, amíg reflexeit rendre az önvizsgálat hiánya, a szereptudatát megkérdőjelező igazságokkal szembeni gyanakvás és görcsös védekezés, a túlkompenzálásra való hajlam (Kemény kedvenc szavával: a „rajongás”) határozza meg. Nem mintha Jókait közvetlenül felelőssé lehetne tenni e mentalitás fenntartásáért, Kemény azonban biztosan nem tud betörni egy olyan közgondolkodási hagyományba, amely a gaz pogány és az igazhítű magyar, a kuruc és a labanc, a hős Kossuth és az áruló Görgei képleteiben látja a világot. Beszédes legalábbis, hogy Kemény Zsigmond születésének 200. évfordulóján mind a hivatalos, mind a nem hivatalos közgondolkodás mély hallgatásba burkolózott.

Az idő persze továbbra is Kemény Zsigmondnak dolgozik. A születése óta eltelt két évszázad múltával ugyanis véget ért az európai történelem – nagyjából ugyancsak kétszáz éves – korszaka, a haladásban és a nemzetek küldetésében hívő modernizmusé, amely éppen 1848 után élte első nagy, számvetésre készítő válságát. Keményt helyzete, alkata és tehetsége képessé tette arra, hogy érdemi részt vállaljon e számvetésben; ha valami, ez biztosan szavatolja aktualitását a modernség utáni korban. Az irodalomtörténet-szakma feladata és felelőssége, hogy széles körben terjessze e felismerést – a magyar közgondolkodás, a kollektív emlékezet és identitás nagyobb dicsőségére.

S. VARGA PÁL